

Onder de titel *Metamorfoze* geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

in dit nummer:

1
Om een paar guldens uit te sparen

Zorgen over papierkwaliteit

2
Vanaf de maan gezien is het
allemaal Micromorfoze

Symposium 11 november 1998

4
Metamorfoze in de praktijk

Een overzicht

5
Cultureel erfgoed in Rotterdam

Een blik op de toekomst

6
Voor een langere eeuwigheid

*Metamorfoze in het Letterkundig
Museum*

7
Metamorfozen

Metamorphose II van M.H. Escher

8
Snippers

Redactie

Dennis Schouten, Ingeborg Verheul
met bijdragen van: Salma Chen,
Goffe Germeraad

Metamorfoze Nieuws

ISSN 1387-084X, verschijnt 3x per jaar

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90407, 2509 LK Den Haag
telefoon 070 314 03 73 / 070 314 04 25
fax 070 314 04 27
e-mail metamorfoze@konbib.nl

Met de kerstvakantie in zicht, kunnen we terugkijken op een succesvol tweede *Metamorfoze*-jaar. Er is veel bereikt: in het BNB-project zijn nu al bijna 8000 boeken verfilmd, ruim 65 literaire collecties zijn voor de eeuwigheid gered, de eerste landelijke dagbladen worden verfilmd en de cultuurhistorische collecties zijn in kaart gebracht.

Op 11 november j.l. vond in de KB het *Metamorfoze*-Symposium plaats.

Een belangrijk deel van *Metamorfoze Nieuws* zal hierop terugblikken.

Daarnaast treft u de vertrouwde rubrieken *Snippers* en *Metamorfozen*.

Maar om te beginnen een duik in het verleden.

Om een paar guldens uit te sparen

Zorgen over papierkwaliteit

Zwavelzuur

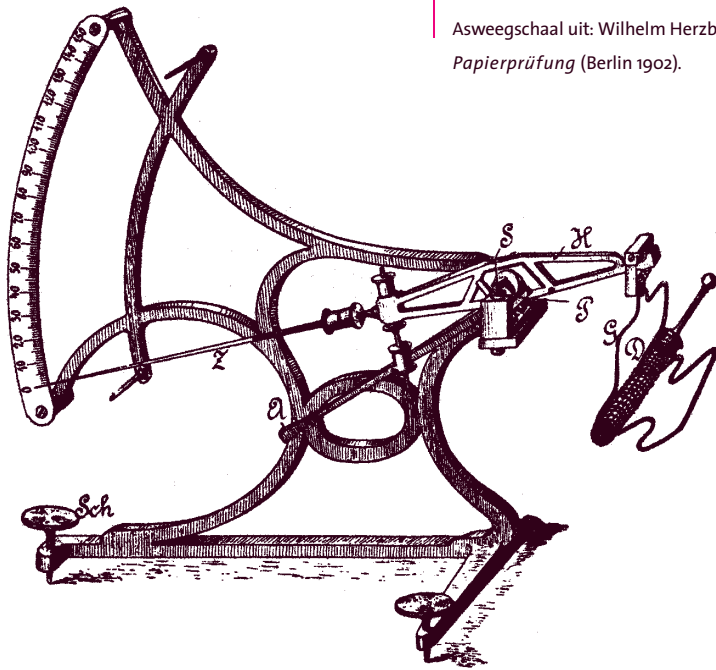
'Het is naar mijn bescheiden mening toch al te dwaas, dat, terwijl er geen kosten gespaard worden tot het doelmatig inrichten van gebouwen (zelfs zogenaamde brandvrij!) voor archieven, enz., men niet de minste zekerheid heeft dat de daarin bewaard wordende stukken de tijd kunnen weerstaan – neen – nog sterker: men heeft de zekerheid, *dat vele zich daarin bevindende geschriften, uit onze dagen, binnen weinige jaren te niet zullen zijn.*'

Een alinea uit het onlangs gepubliceerde AO-boekje *Metamorfoze?* Een passage uit de met de Victorine van Schaickprijs bekroonde publicatie *Weten geweten gewist?* Een noodkreet van een deelnemer aan het symposium *Metamorfoze in de praktijk* dat op 11 november 1998 werd gehouden? Nee. Bovenstaande observatie is afkomstig uit een ingezonden brief van E.G. Volkersz. in *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 1893, nr. 7. Volkersz. schrijft nog meer van die akelig bekende en actueel klinkende zinnen, zoals: 'Vooral mechanisch verwerkt hout, de zgn. houtkoolstof is het

slechtste materiaal voor papier, waaraan men duurzaamheid tot eisch stelt. Reeds lucht en licht oefenen op papier hieruit vervaardigd, hunnen nadeeligen invloed uit: het verkleurt, wordt geel en gaat binnen weinig tijds geheel te niet' en 'Ook de in ongelooflijke hoeveelheden gebruikt wordende bezwaringsmiddelen als zwavelzuur en kalk enz. enz. oefenen eenen uiterst slechte invloed op de duurzaamheid van het papier uit'.

Charlottenburg

Volkersz. was enige tijd werkzaam in een centrum voor papieronderzoek in het Duitse Charlottenburg. Dit had tot taak de in Duitsland voor ambtelijke doeleinden te gebruiken papiersoorten te onderzoeken op sterkte en duurzaamheid. De Pruisische regering stelde hoge eisen aan dit papier. Men wilde dat belangrijke staatsdocumenten de tand des tijds zouden kunnen weerstaan. Het onderzoekscentrum was in 1885 opgericht, volgens Volkersz. zeer tegen de zin van de papierfabrikanten. Het onderzoek richtte zich op de samenstelling, de sterkte en het asge-

Asweegschaal uit: Wilhelm Herzberg,
Papierprüfung (Berlin 1902).

halte van het papier na verbranding. Met deze laatste methode kon worden vastgesteld hoeveel vulstoffen het papier bevatte. De tests in Charlottenburg maakten het mogelijk het papier in te delen in vier verschillende klassen. Klasse I, papier volledig gemaakt van lompen, was geschikt voor belangrijke staatsstukken. Klasse II, lompenpapier met ten hoogste 25% cellulose (maar zonder houtslijp), en klasse III, papier van willekeurige samenstelling (maar zonder houtslijp), waren geschikt voor andere officiële documenten. Klasse IV, papier van geheel willekeurige samenstelling, was daarvoor ongeschikt. Dit volgde de voor-

schriften die in Pruisen in 1891 van kracht werden. Volkertsz. onderzocht in Charlottenburg ook verschillende soorten Nederlands papier. De kwaliteit daarvan stond traditioneel internationaal in hoog aanzien. Hij moest echter constateren dat het Nederlandse papier er na diverse proefnemingen qua houdbaarheid zeer slecht afkwam. Bij de conclusies van Volkertsz. moet wel een kanttekening worden geplaatst: ze waren niet zonder eigenbelang: de Duitse firma Schoeller & Bausch had aan hem de alleenverkoop voor Nederland toevertrouwd van hun 'normaal-

papier', dat aan de hoogste Duitse kwaliteitseisen voldeed.

Een paar guldens

Met zijn observaties stond Volkertsz. in Nederland overigens niet alleen. De Delftse hoogleraar P. van der Burg was ook iemand die zich zorgen maakte over de slechte kwaliteit en beperkte houdbaarheid van het papier. In een artikel in *Vragen des tijds* (1892, deel 1), constateert hij onder andere dat sommige papersoorten door de aanwezigheid van chloor en zuren al na drie jaar (!) bros waren geworden en pleit hij voor de inrichting van een testcentrum in Nederland naar het Duitse voorbeeld. Over hetzelfde onderwerp hield hij een lezing in *Diligentia* in Den Haag op 25 november 1892. Ook A.H. Berkhout, docent aan de landbouwhogeschool in Wageningen, besteedde in een artikel in *De ingenieur* aandacht aan het probleem.

'Deskundigen voorspellen, dat de boeken uit onze tijd, eer er een halve eeuw verlopen is, uit elkaar zullen vallen', aldus Volkertsz. Maar, al was men zich in deze jaren van de slechte kwaliteit van het papier bewust, 'om in een jaar een paar guldens uit te sparen, worden groote belangen dikwijls geschaad', schrijft Berkhout. Wat dat betreft is er weinig veranderd.

Dennis Schouten

Vanaf de maan gezien is het allemaal Micromorfoze

Symposium 11 november 1998

Op woensdag 11 november vond in de aula van de KB een symposium plaats met als onderwerp Metamorfoze in de praktijk. Ruim 140 geïnteresseerden woonden de bijeenkomst bij. Onder hen veel projectleiders en medewerkers aan Metamorfoze-projecten, vertegenwoordigers van het Ministerie van OCenW en de European Commission on Preservation and Access (ECPA), leden van de Beoordelingscommissie, medewerkers van commerciële bedrijven die bij Metamorfoze zijn betrokken, zoals Archimascon, Karmac en Microformat, conserveringsdeskundigen en geïnteresseerden uit de bibliotheek-, museum- en archiefwereld.

Programma in vogelvlucht

Het programma was zodanig opgezet dat na elke lezing wat tijd was gereserveerd voor het stellen van vragen en voor discussie. Het hoofd Collecties en Onderzoek van de KB, Clemens de Wolf, leidde de middag.

Er was gekozen voor een benadering waarbij de toepassing van Metamorfoze in verschillende typen instellingen aan de orde kwam. Na een inleiding door Dennis Schouten namens het BCB kwamen achtereenvolgens Marion van Brunschot (UB Amsterdam), Goffe Germeraad (GB Rotterdam), Salma Chen (Letterkundig Museum), Flip Maarschalkerweerd (Gemeente-

archivaris Den Haag en lid van de Beoordelingscommissie), Jan van Breenen (Microformat) en Hans Jansen (Projectleider Metamorfoze) aan het woord. De voordrachten belichtten verschillende aspecten van Metamorfoze in de praktijk.

Vliegende start

Zowel voor de direct betrokkenen als voor de meer algemeen geïnteresseerden was de middag blijkens de reacties naderhand interessant en informatief. De voordracht van Marion van Brunschot was vooral voor de projectleiders verhelderend. Zij gaf een

Marion van Brunschot

leerzaam overzicht van de wijze waarop *Metamorfoze* in de UB Amsterdam ter hand was genomen, zowel met grote projecten in het traject Literaire Collecties als met de deelname aan BNB. Ze analyseerde de structurele en praktische problemen die zich daarbij voordeden en gaf aan welke oplossingen waren gevonden. 'Vliegende start' en 'leerproces' waren kernwoorden van haar betoog, en veel andere instellingen herkenden zich daarin.

Jan van Breenen

Jan van Breenen schetste de technische en organisatorische implicaties van op conservering gerichte microverfilmingsprojecten in een commercieel microverfilmingsbedrijf als *Microformat Systems*. Dat hij daarbij per ongeluk de nieuwe term 'Micromorfoze' bezigde, getuigt van de bijzondere waarde die ook microverfilmers aan *Metamorfoze*-microverfilming hechten. Zijn verhaal kende zeker een algemene strekking, want zowel bij Karmac als bij de KB waren er vele herkenningpunten.

Hans Jansen presenteerde in rap tempo de onderzoeksprojecten die in het kader van *Metamorfoze* worden uitgevoerd. Het inmiddels afgeronde inventariserend onderzoek naar collecties van cultuurhistorisch belang, nog lopende vergelijkbare onderzoeken naar collecties van internationale waarde in Nederlandse bibliotheken en naar de conserveringsnoodzaak van tijdschriften, en verder het

technisch onderzoek naar de effecten van ontzuringsmethoden, de snelheid van papierverval en het onderzoek naar de mogelijkheden van digitalisering als conserveringsmethode.

Flip Maarschalkerweerd plaatste vanuit zijn specifieke achtergrond enkele kanttekeningen bij de aanpak van het conserveringsprobleem in bibliotheken en archieven. Aangezien zijn verhaal meer behelst dan de dagelijkse praktijk van *Metamorfoze*, zal deze bijdrage integraal in een volgend nummer van *Metamorfoze Nieuws* worden geplaatst.

De andere lezingen treft u in verkorte vorm in deze nieuwsbrief aan.

Victorine van Schaickprijs

Aan het einde van de middag vond de feestelijke uitreiking plaats van de Victorine van Schaickprijs voor de beste publicatie uit 1997 op het gebied van bibliotheek en informatie en van de aanmoedigingsprijs 1997.

Bestuursvoorzitter Jacques van Gent benadrukte in zijn toespraak dat de prijs was toegekend voordat bekend was bij welke gelegenheid de uitreiking zou plaatsvinden. Toeval wilde dat de winnende publicatie *Weten*

geweten gewist perfect aansloot bij het thema van deze middag. Dit boekje, uitgegeven onder auspiciën van de ECPA, beoogt de gevaren die wetenschappelijke collecties in archieven en bibliotheken bedreigen, onder de aandacht te brengen van een breed publiek. De prijswinnaars werden gelauwerd met bloemen, de speciale Victorine van Schaickpenning, een geldbedrag en een zoen. Yola de Lusenet sprak mede namens de vier mede-auteurs Gabriëlle Beentjes, Mariska Herweijer, Paula Witkamp en Karin Scheper, een dankwoord uit. De aanmoedigingsprijs ging naar Jos Franssen, werkzaam bij de Universiteitsbibliotheek te Maastricht, voor zijn rapport *Multi-media vanuit bibliotheekperspectief*. Hoewel voor de gemiddelde *Metamorfoze*-deelnemer de multimedia nog niet zo sterk onder de aandacht staan als de ouderwetse papieren media, adviseerde de auteur in zijn dankwoordje zijn rapport toch maar even te lezen wanneer men met multimedia-projecten aan de gang zou willen gaan. Met een geanimeerde borrel in de foyer van de aula werd de middag afgesloten. Samenvattend kunnen we terugzien op een geslaagde middag.

De prijswinnaars van de Victorine van Schaickprijzen

Metamorfoze in de praktijk

Een overzicht

Papier

Toen we met *Metamorfoze* begonnen, waren we goed voorbereid. Er was onderzoek gedaan, er lagen rapporten die aanknopingspunten boden voor de aanpak, een uitgewerkt beleidsplan en richtlijnen voor deelname. In mei 1997 ging het programma officieel van start. In de maanden daarna werden de eerste projectvoorstellen voor conservering van literaire collecties ingediend en werd het project Behoud Nederlandse Boekproductie (BNB) voorbereid. In december 1997 werden subsidies toegekend aan 24 projecten voor conservering van literaire collecties. Maar dit was allemaal nog steeds theorie. Papier.

In de eerste maanden van 1998 begon de praktijk. Bibliotheken startten de uitvoering van de projecten. De gebruikelijke aanloopproblemen en kinderziektes leidden tot vertraging bij de uitvoering van de eerste projecten.

De praktijk is de beste leerschool. We hebben van die praktijk geleerd. De meeste moeilijkheden zijn inmiddels overwonnen.

Vijfenzestig projecten

Hoe staan we er na een jaar 'Metamorfoze in de praktijk' voor? We zijn erin geslaagd, zowel in 1997 als in 1998, de door het Ministerie van OCenW beschikbaar gestelde subsidiebedragen volledig en op een verantwoorde wijze te benutten. Hoe is dit geld besteed? Ten eerste aan in totaal 65 projecten voor de conservering van literaire collecties in een twintigtal instellingen die zich in verschillende stadia van uitvoering bevinden. Omvangrijke archieven en auteursbibliotheken van letterkundigen als Frederik van Eeden en J.H. Leopold. Grote collecties oude jeugdliteratuur, correspondenties van uitgeverijen. Friese letterkunde met de bibliotheek én het archief van het Selskip, een belangrijk literair genootschap. Een aantal kleinere, unieke collecties en afzonderlijke manuscripten, zoals kladversies van *De Avonden* van Gerard Reve. En iets dat niet vaak gebeurt: bibliotheken en archieven

vonden elkaar in een gezamenlijke inspanning om de literaire nalatenschap te behouden van de illustrator en auteur Alexander Ver Huell.

Van Aalderink tot Zwier

Daarnaast loopt het project BNB waaraan in de UB Amsterdam en in de KB hard wordt gewerkt. Duizenden boeken uit de periode 1870-1899 worden op microfilm gezet. Zonder verdere selectie van Aalderinks *Handleiding voor de toepassing der wetten van militie en schutterij* tot Zwier van Sandicks *Herinneringen van de Zuidwestkust van Afrika*. De resultaten worden langzamerhand zichtbaar. In de KB zijn de eerste microfiches gereed voor gebruik. In 1999 zal de UB Utrecht beginnen met selectie en verfilming van de resterende titels.

Het derde conserveringstraject van *Metamorfoze* heeft betrekking op kranten. Er is een begin gemaakt met de microverfilming van landelijke dagbladen.

Zo zit dat

Vanaf het begin hebben we veel aandacht besteed aan publiciteit. Bij de start van het programma kreeg het al de nodige aandacht in de pers, en in de zomer van dit jaar was er de paginagrote advertentie, die op initiatief van het Nationaal Bibliotheekfonds door een aantal bibliotheken in enkele landelijke dagbladen werd geplaatst. Die leidde tot een kleine mediahype. Van het jeugdblad *Zo zit*

dat tot aan prime time televisie in het programma *Netwerk*. Daarnaast is er de continuïteit in de driemaal per jaar verschijnende nieuwsbrief, folders en publicaties. De laatste is een boekje voor een breed publiek in de AO-reeks. De publiciteitscampagne rond *Metamorfoze* was erop gericht zoveel mogelijk bekendheid te geven aan het programma en daarmee het maatschappelijk draagvlak te verbreden. We kunnen stellen dat we daarin redelijk zijn geslaagd.

Concentratie

Van de televisiecamera's terug naar de microfilmcamera's. In Lelystad, Lisse en Den Haag draaien ze op volle toeren. *Metamorfoze* ligt op stoom. Welke ijsbergen kunnen we op onze koers verwachten? We moeten oppassen dat *Metamorfoze* niet aan haar eigen succes ten onder gaat. Omdat in 1997 en 1998 al zoveel literaire collecties zijn geconserveerd zal het programma zich in de komende twee jaar onvermijdelijk concentreren op enkele instellingen met zeer grote collecties zoals het Letterkundig Museum en de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden. Daar ligt nog voor vele jaren werk. Van deze instellingen zal dus een forse inspanning moeten worden gevraagd. De landelijke spreiding zal hierdoor ook minder worden.

Moeilijke keuzes

We weten inmiddels dat zich in andere bibliotheken en instellingen collecties bevinden van groot cultuurhistorisch belang, die er zeer slecht aan toe zijn. Een inventariserend onderzoek is onlangs uitgevoerd en gepubliceerd. Vooralsnog kunnen deze collecties pas na 2000 aan bod komen. De praktijk van Metamorfoze wijst uit dat bibliotheken in een tijd van krimpende

budgetten en nieuwe taken vaak moeilijke keuzes moeten maken. Ondanks de toch zeer forse subsidie die het ministerie verstrekt, kost het bibliotheken soms moeite conserveringsprojecten op te zetten. Daar zijn allerlei redenen voor. De prioriteiten kunnen bij andere taken liggen, de noodzaak voor conservering van de belangrijke oudere of niet-literaire collecties is groter. Organisatorische problemen kunnen een rol spelen, of het ontbreekt aan

geld en mensen. Niettemin hebben bibliotheken het afgelopen jaar met veel inzet en enthousiasme aan de Metamorfoze projecten gewerkt. Het is van belang dat bibliotheken in hun budgetten structureel geld gaan reserveren voor het behoud van hun negentiende eeuwse collecties. Dat behelst een bewustwordingsproces dat ook een van de doelstellingen is van Metamorfoze.

Dennis Schouten

Cultureel erfgoed in Rotterdam

Een blik op de toekomst

Tamtangeluiden

Ergens in Rotterdam hangt aan de buitenmuur van een huis een levensgroot portret van Multatuli. Het bijschrift luidt: 'Vanaf de maan gezien zijn we allemaal even groot'. Op een foto van de aarde gemaakt vanuit een satelliet zou u kunnen zien wat hij bedoelde. Niets te zien van problemen op de planeet, noch van mensen die zich zorgen maken over het culturele erfgoed. Pas dichterbij gekomen zie je de problemen die op die aarde voorkomen. Stormen, wateroverlast. En pas als je heel dichtbij komt zie je de mens. Aan de orde is het bewaren van het cultureel erfgoed, een vraagstuk waarvan ik – indachtig Multatuli – eerst enige afstand wil nemen. Zolang er mensen zijn is er cultuur. Na enige

tijd ontstaat er dan wat men noemt cultureel erfgoed. Het grootste deel daarvan is niet bewaard gebleven. We beschikken slechts over wat potscherven, vuurhaarden, resten van schepen en wat grottekeningen. Dat dateert echter allemaal van de laatste tienduizend jaar. Niet bewaard gebleven zijn al de gesprekken die zijn gevoerd, de tamtangeluiden die zijn uitgewisseld en ook de rooksignalen zijn in de lucht verdwenen. Schriftelijke cultuuruitingen kennen we pas enkele duizenden jaren. En slechts enkele honderden jaren kennen we het boek. Onze wijsheid op papier gedrukt. Gelukkig is het grootste deel van onze cultuur doorgegeven in de orale traditie. Je kunt je dus afvragen of het wel zo erg is dat we niet alles hebben kunnen bewaren.

De Gemeentebibliotheek Rotterdam

De Gemeentebibliotheek van Rotterdam is een grote openbare stadsbibliotheek met een vier eeuwen oude historie. De bibliotheek bezit circa 1,6 miljoen boeken, waarvan circa 150.000 banden uit de periode 1850-1940. De bibliotheek van Rotterdam heeft zich altijd een bewaarfunctie aangemeten. Dat kwam erop neer dat vrijwel alles wat werd aangeschaft ook werd bewaard.

Bewaren of weggoaien

De grenzen van het mogelijke zijn inmiddels bereikt. Het gebouw dat in 1983 werd geopend werd al gauw flink vol. Er moest ruimte worden gecreëerd. Omdat te kunnen doen moesten eerst bewaar- of weggooicriteria worden vastgesteld. Op basis daarvan kon inmiddels ca. een kilometer kranten en tijdschriften worden gesaneerd. Maar ook dat biedt slechts tijdelijk soelaas. Duidelijk is dat er nieuw beleid zal moeten worden vastgesteld. Uitgangspunten zullen daarbij zijn: de bibliotheek van Rotterdam is er in eerste instantie voor Rotterdam en de Rotterdammer. Verder is vooral de vraag van de klant – ook naar ouder materiaal – van belang. Ten derde kan slechts een beperkt aantal speciale collecties in de bibliotheek worden bewaard. Er zal dus minder dan in het verleden het accent op landelijke uitstraling komen te liggen. Met als gevolg dat een flink deel van de collectie kan en zal worden

afgestoten. Dat zal pas gebeuren in en na overleg met andere instellingen. Kort gezegd: dat wat wordt bewaard, dient goed te worden bewaard, dient goed te worden ontsloten en goed te worden geconserveerd.

De bibliotheek van Rotterdam heeft in het kader van het programma Metamorfoze voor drie projecten subsidie aangevraagd, namelijk voor de conservering van de collectie Oude Kinderboeken door middel van microverfilming in zwartwit én in kleur en de conservering van de Leopoldcollectie.

Positief-negatief

Hoe zijn de ervaringen tot nu toe met de projecten? Aan de ene kant was er in de eerste plaats het enthousiasme waarmee vooral de projectmedewerkers het werk aanpakten. Verder het feit dat in de eigen organisatie diverse talenten zijn ontdekt. Medewerkers die kunnen leidinggeven en medewerkers die projectmatig kunnen werken. Ook de constructieve wijze waarop met de landelijke projectgroep werd samengewerkt en bij problemen naar oplossingen werd gezocht, werd als positief ervaren. De medewerking aan Metamorfoze leverde voor de Gemeentebibliotheek publiciteit op, zowel landelijk als regionaal. Tenslotte – en daar ging het toch om – het verfilmen van deze belangrijke collecties, voor een groot deel op kosten van de overheid.

Aan de andere kant was er, zoals bij bijna elk project ook sprake van enige tegenslagen: er moest door Pica software worden ontwikkeld om het mogelijk te maken zgn. voorloopvellen mee te sturen met de te verfilmen boeken. Door misverstanden over de oplevertermijn ontstond flinke vertraging in het begin van het project. De kosten werden hoger omdat Pica-kosten niet waren voorzien en dus niet begroot. Intern moest worden gewend aan het werken onder tijdsdruk. Hierdoor ontstonden enige spanningen tussen diverse afdelingen. Een klein deel van de boeken oude kinderboeken (ca. 250 in kleur) is tussen wal en schip van twee aanvragen geraakt. In 1999 zal worden bekeken of daar alsnog een aanvraag voor zal worden ingediend. Samenvattend kan worden gezegd dat de balans positief is.

Goffe Germeaad

Zie ook pag. 8

Voor een langere eeuwigheid

Metamorfoze in het Letterkundig Museum

Couperus' Noodlot

Louis Couperus is aan zijn noodlot ontkomen. De gehele, in het Letterkundig Museum aanwezige, handschriftelijke collectie van Couperus – inclusief het handschrift van de roman Metamorfoze – is namelijk inmiddels op microfilm vastgelegd. Zo zullen Couperus' vele brieven en handschriften voor een langere eeuwigheid bewaard blijven dan we tot voor kort mochten hopen.

Met een aan Couperus verwante collectie, de Kopieboeken van zijn uitgever L. J. Veen, met daarin kopieën van alle uitgaande correspondentie inclusief vele brieven aan Couperus, is het Letterkundig Museum eind 1997 zijn deelname aan het Metamorfozeprogramma begonnen. Het was een omvangrijk project: zo'n 24.000 pagina's met soms twee à drie verschillende brieven op een pagina. Maar omdat het ging om 28 gebonden boeken met brieven met voor- of achterin een register, was het een overzichtelijke en betrekkelijk eenvoudige collectie voor de medewerkers van het museum om mee te beginnen. Dit gold echter niet voor de verfilming van de Kopieboeken; vanwege het papier (een soort dun doorschijnend doorslagpapier), de soms slechte staat van de boeken (losse bladen, scheuren, waterschade e.d.), maar ook door opstartproblemen en kinderziektes, werd die verfilming een heidens karwei. Opmerkelijk en vermeldenswaard is, dat vele brieven op microfilm beter leesbaar zijn dan de originelen in de Kopieboeken. Over de technische kwaliteit dan ook niets dan lof.

Productieproces

Nu, een goed jaar later, lopen er van het museum zo'n 20 verschillende, in omvang wisselende projecten. Die 20 projecten bevinden zich in diverse stadia van het productieproces. Dat productieproces blijkt heel arbeidsintensief. Vooral de voorbereidende fase vraagt veel inzet en energie. Nog vóór het opstellen van het projectvoorstel moet de betreffende collectie worden geteld, omdat immers in de begeleidende begroting nauwkeurig het aantal opnames moet worden vermeld. Dat betekent dat nog voordat een voorstel is goedgekeurd er al vele tientallen uren aan voorbereiding is besteed. Omdat de brieven in de GGC op micro-niveau worden ontsloten, vergt ook dit een forse inspanning.

Het vinden van geschikte – tijdelijke – medewerkers voor het voorbereidende werk en na verfilming voor de invoer van de collecties in de GGC, is niet altijd even gemakkelijk. De tijdelijke medewerkers moeten de opbouw van de collectie kennen en min of meer geroutineerd zijn in het werken in de GGC. Ook het feit dat vooraf gemaakte plannings, door diverse factoren, niet of nauwelijks gehaald worden, maakt het productieproces er niet makkelijker op.

Waar de woorden gaan

Het Letterkundig Museum beheert een kleine 5.000 literaire archieven en collecties. Het verzamelgebied strekt zich uit vanaf 1750 tot op heden, met het zwaartepunt op de Twintigste Eeuw. De collecties verschillen onderling sterk van omvang, maar bestaan in het algemeen

uit correspondentie, autografen, typoscripten, drukproeven, knipsels, persoonlijke documenten en in sommige gevallen beeld- en geluidmateriaal. Voor conservering van het beeldmateriaal start dit jaar een proef met beeldscans met als doel uiteindelijk al het beeldmateriaal ook online beschikbaar te kunnen stellen. Wat betreft de handschriftelijke collectie voert het Letterkundig Museum een actief conserveringsbeleid. De documenten worden in zuurvrije binnen- en buitenomslagen verpakt en bewaard onder optimale, computergestuurde omstandigheden voor wat betreft temperatuur en luchtvochtigheid. De circa 20 Metamorfoze-projecten hebben dus maar betrekking op een zeer klein gedeelte van de totale collectie van het museum. Toch is het

tot nu toe steeds zo geweest dat collecties aangemeld voor het Metamorfozeprogramma bijna alle ook vertegenwoordigd zijn op onze semi-permanente tentoonstelling *Gaan waar de woorden gaan*. Dat is natuurlijk niet zo verwonderlijk, het literair-historisch belang van een collectie vormt - naast bijvoorbeeld de staat waarin een collectie zich bevindt - een belangrijke factor bij de keuze voor aanmelding. Intern betekent de deelname van het museum aan het Metamorfozeprogramma dat de bezoeker aan onze tentoonstelling een kleurenkopie van een brief of handschrift moet bewonderen omdat het origineel tijdelijk voor verfilming verwijderd is. Extern betekent het dat wij instellingen of musea vaker moeten teleurstellen en materiaal niet, of korter dan

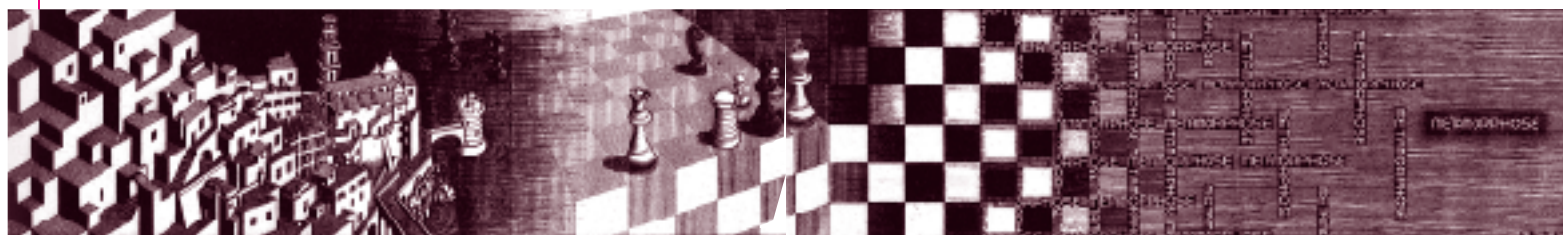
gevraagd, in bruikleen kunnen geven. Dat geldt natuurlijk evenzeer voor de onderzoeker die onze collecties wil raadplegen, ook hem moeten we soms meedelen dat een collectie tijdelijk niet toegankelijk/raadpleegbaar is. Ondanks het soms moeizaam verlopende productieproces, de niet gehaalde plannen bij vooral het verfilmen en de druk op medewerkers en financiële middelen die een zo groot, meerjarig project op een relatief kleine instelling als de onze legt, ziet het Letterkundig Museum natuurlijk de noodzaak en het belang van het Metamorfozeproject in. Daarom zal het museum zeker trachten de komende twee jaar nog veel van zijn collecties voor conservering aan te melden.

Salma Chen

Metamorfozen *Metamorphose II van M.C. Escher**

M.C. Escher's *Metamorphose II*, detail

© 1998 Cordon Art-Baarn-Holland. Alle rechten voorbehouden.

De *Metamorphose* vormt een belangrijk thema in het oeuvre van graficus M.C. Escher (1898 - 1972). De ene vorm gaat over in de andere, de zwarte vormen op een witte achtergrond vervloeien naar witte vormen op een zwarte achtergrond. Tot het hele blad op symmetrische wijze gevuld is. Drie maal maakte hij een prent met de titel *Metamorphose*: de eerste in 1937 (een houtsnede gedrukt op twee bladen, formaat 195 x 908 mm) en in de winter van 1939 / '40 de tweede, getiteld *Metamorphose II*. Het laatste deel daarvan is in deze nieuwsbrief afgebeeld. Deze prent meet 192 x 3895 mm. Voor het drukken - in de kleuren zwart, groen en bruin - waren twintig blokken nodig op drie aan elkaar

gemonteerde vellen. De derde, *Metamorphose III*, dateert uit 1968 en heeft een afmeting van maar liefst 192 x 6200 mm. Een door Escher handgedrukt, gesigneerd en genummerd exemplaar van *Metamorphose II* hangt in de gangen van drukkerij Joh. Enschedé te Haarlem. Escher had in de jaren '50 veel contact met deze firma: hij ontwierp postzegels en maakte talloze ontwerpen voor bankbiljetten, die helaas nooit zijn uitgevoerd. Huisman, een van de directieleden, voorzag Escher in deze periode regelmatig van Japans papier. Als dank schonk Escher hem een tiental prenten, die nog steeds in het Museum Enschedé worden bewaard. De ingelijste prent van *Metamorphose II* is

echter eind jaren '60 door de directie aangekocht. Het Museum Enschedé bezit nog een tweede exemplaar van Eschers *Metamorphose II*. Een heel bijzonder exemplaar: niet alleen vanwege de zeldzaamheid, maar ook vanwege de anekdote die er over verteld wordt. Gedurende al die jaren dat *Metamorphose II* in het bedrijf van Joh. Enschedé hing, zorgde een ijverige werkster ervoor dat het glas voor de prent er iedere dag kraakhelder uitzag. Ze vond de prent prachtig en liet zich iedere dag vier meter lang - al poetsend en boenend - meevoeren op de vleugels van vogels en vissen en zwarten en witten. Tot op een dag: Paniek! De prent leek wel nat! Achter het glas verschenen

bobbels en vlekken. Restauratie was dringend noodzakelijk. Aldus geschiedde: de prent werd uit de lijst gehaald en wat bleek tot ieders verrassing: op het schutvel dat achter de prent in de lijst was gelegd, was een perfecte afdruk ontstaan van de *Metamorphose II*. Vanzelfsprekend is deze schaduwafdruk bewaard gebleven ('De Enschedés gooiden nooit iets weg!'): in prachtige zandkleurige tinten, haarscherp, acht maal dubbelgevouwen, op de vouwranden gescheurd en met water-vlekken in de marge, ligt de vier meter lange afdruk nu veilig in zuurvrij papier te wachten op een eigen lijst.

Ingeborg Verheul

*Met dank aan J.W. Enschedé.

Snippers

AO-boekje en Nederlands - talige folder Metamorfoze

Iedereen kent ze nog wel van vroeger. Die kleine boekjes uit de reeks Actuele Onderwerpen (AO-boekjes). Te vinden in menig openbare bibliotheek en zeer handig voor het maken van werkstukken en scripties. Ter gelegenheid van het symposium heeft het BCB een AO-boekje samen-

gesteld over het Metamorfoze-programma. Het is verschenen onder de titel *Metamorfoze. Vechten tegen papierverval* en geeft een overzicht van de problematiek van het papierverval en van het Metamorfozeprogramma in een notendop. De deelnemers aan het symposium troffen in de informatiemap tevens een Nederlandstalige versie

van de algemene Metamorfoze-folder. Zowel het AO-boekje als de folder (Nederlands en Engels) is aan te vragen bij het BCB.

Oogst Oktober 1998

Op 20 oktober j.l. heeft de Beoordelingscommissie Metamorfoze 35 nieuwe projectvoorstellen goedgekeurd die voor conserverings-subsidie in aanmerking komen. Deze projectvoorstellen zijn ingediend door 14 instellingen in de Oktoberronde Literaire Collecties 1998. Hier volgt een overzicht.

Bibliotheek Arnhem – Ver Huell Auteursbibliotheek;
Frysk Letterkundich Museum – Halbertsma-archief;
Gemeentearchief Arnhem – Collectie Ver Huell;
Gemeentearchief Den Haag – Nieuwlandcollectie;
Gemeentearchief Leiden – Collectie Ver Huell;
Gemeentearchief Rotterdam – Prentenboeken (kleur);
Koninklijke Bibliotheek – Kinderboekencollectie 1840-1869;
Kinderboekencollectie 1900-1910; Kinderboekencollectie 1911-1920;
Kinderboekencollectie 1921-1930; Kinderboekencollectie 1931-1940;
Kinderboekencollectie 1941-1950; Collectie Couperus; Collectie Wouters;
P.J. Meertensinstituut – Collectie Wouters;
Letterkundig Museum – Collectie Adama van Scheltema I; Adama van Scheltema II; Collectie Adama van Scheltema III; Collectie J.C. Bloem;
Collectie P.N. van Eyck I; Collectie P.N. van Eyck II; Collectie J.H. Leopold;
Collectie H. Marsman; Collectie Nescio; Collectie A. Roland Holst;
Collectie Victor E. van Vriesland I; Collectie Victor E. van Vriesland II;
Collectie Constant van Wessem;
Openbare Bibliotheek Apeldoorn – Wilma-collectie;
Provinciale Bibliotheek Friesland – Oera Linda Bok;
Universiteitsbibliotheek Amsterdam – Collectie Multatuli I; Collectie Multatuli II;
Universiteitsbibliotheek Leiden – Archief De Gids II; Collectie Kruseman;
Zeeuwse Bibliotheek – Collectie Kinderprenten (kleur).

Uniek in deze ronde vormt de samenwerking tussen verschillende instellingen voor wat betreft de conservering van de Collecties Alexander Ver Huell (Bibliotheek Arnhem, Gemeentearchief Arnhem en Gemeentearchief Leiden) en de Collecties Wouters (Koninklijke Bibliotheek en P.J. Meertens-Instituut). De volgende subsidieronde voor Literaire Collecties zal plaatsvinden in mei 1999.

Behoud Nederlandse Boekproductie in Utrecht

Met ingang van januari 1999 zal de Universiteitsbibliotheek Utrecht als derde in rij deelnemen aan het project Behoud Nederlandse Boekproductie. Gestart zal worden met de selectie van Utrechtse titels uit de periode 1840-1950 met Nederlands impressum, die nog niet door de KB of de UB Amsterdam voor Metamorfoze zijn gemarkeerd.

Symposium-stellingen

Goffe Germeraad besloot zijn lezing (zie p.5) met een 9-tal stellingen. Hier volgen er enkele ter overdenking:

- Er worden nu boeken bewaard die dat niet waard zijn.
- Bibliotheken kunnen alleen bewaren, wat ze eerst aanschaffen.
- Wellicht moet ter financiering van het ene deel van het erfgoed het andere deel worden verkocht.

Personalia

- *Goffe Germeraad* is manager Unit Documentaire Advisering van de Gemeentebibliotheek Rotterdam.
- *Salma Chen* is conservator en projectleider Metamorfoze bij het Letterkundig Museum te Den Haag. De foto's zijn gemaakt door de afdeling Optische Technieken van de KB te Den Haag, tenzij anders vermeld.